
Osvrti, prikazi, recenzije

Osvrt

Mladen Staničić

Dugo putovanje Hrvatske u EU

Naklada Ljevak, Zagreb, 2005., 286 str.

Knjiga *Dugo putovanje Hrvatske u EU* Mladena Staničića, ravnatelja Instituta za međunarodne odnose u Zagrebu, po struci doktora ekonomije, tematizira odnose Hrvatske s Europskom Unijom, smještajući ih u okvire suvremenih globalnih kretanja na području međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa. Knjiga je snažno vrijednosno dimenzionirana, te ju se u osnovi može shvatiti kao svojevrсни autorov pledoaje za pristupanje Hrvatske EU-u. Treba pritom naglasiti da Staničić, iako inzistira na samome stjecanju formalnoga članstva, kao možda i važnije od toga zagovara puno prihvaćanje vrijednosti Unije u Hrvatskoj, od kojih su u knjizi najčešće spominjane liberalna demokracija, pravna država i tržišno natjecanje, što uzeto zajedno, autor smatra “najmanje lošim civilizacijskim vrijednostima” (14). Svoj kategoričan odgovor na dvojbe danoga “političkog trenutka” u kojemu se Hrvatska nalazi, Staničić potkrjepljuje ekonomskom analizom troškova i koristi integriranja Hrvatske u EU, te kontekstualizira djelomičnim prikazima povijesti europskih integracija i recentnih odnosa Hrvatske s Unijom, ali u znatnom dijelu knjige nudi i svoje uvide u širi kontekst novijeg razvoja međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, što se može shvatiti kao pokušaj cjelovitijeg utemeljenja njegove vrijednosne pozicije.

U prvom dijelu osvrtu što slijedi ukratko ću skicirati sadržaje koje Staničić nudi u svojoj knjizi (1), prateći pritom raspored njezinih poglavlja, a potom ću u drugome dijelu dati vlastitu kritičku prosudbu pročitanaoga (2).

1. *Knjiga kreće s razine općega prema pojedinačnom, da bi se potom vratila općem, a u konačnici ponovno spustila na razinu pojedinačnoga.* Tako bi se apstraktnim jezikom skolastike ukratko mogao rekonstruirati osnovni slijed Staničićeve argumentacije. To znači da se na prvih dvjestotinjak stranica knjige, razdijeljenih na *Predgovor*, *Uvod* i deset poglavlja koja čine njezinu glavninu, najprije raspravlja o međunarodnim ekonomskim odnosima i o globalizaciji općenito, potom o europskim integracijama, te se nakon toga prelazi na posebnu problematiku odnosa Hrvatske i EU-a, s naglaskom na ekonomski aspekt tih odnosa. Potom se knjiga vraća prikazivanju općih trendova u međunarodnim odnosima početkom 21. stoljeća, da bi na poslijetku tematizirala položaj Hrvatske s obzirom na ta kretanja, a napose njezinu ulogu u očuvanju regionalne sigurnosti. Ostatak knjige otpada na dodatno poglavlje, u kojemu se nalaze sažetci parcijalnih studija stručnjaka izrađenih za potrebe jedne od devetnaest sekcija strateškoga razvojnog dokumenta *Hrvatska u 21. stoljeću* kojoj je autor bio voditelj¹; te uz njega, na završni sažetak autora, kratak pogovor Nevena Mi-

¹ Riječ je o zajedničkoj studiji *Međunarodne integracije*, čija je konačna verzija zasebno objavljena; vidi: Staničić, Mladen (ur.), 2001.: *Međunarodne integracije*, Ured za strategiju razvitka Republike Hrvatske, Zagreb.

mice, bivšeg ministra za europske integracije, pojmovnik s nešto manje od pedeset odrednica vezanih uglavnom uz EU i bibliografiju sa stotinjak odabranih naslova.

Uvod ima funkciju manifesta autorova viđenja suvremenih kretanja u međunarodnim odnosima. Staničić u njemu eksklamira globalnu dominaciju *liberalnog internacionalizma*, najčešće korištene sintagme u knjizi, pod kojim podrazumijeva uređenje svijeta kroz suradnju liberalno-demokratskih režima koji međusobnom slobodnom tržišnom razmjenom povećavaju opće blagostanje i postižu globalni napredak čovječanstva. Nastupanje ere dominacije liberalnog internacionalizma simbolički je obilježio pad Berlinskoga zida, ali po autoru ujedno i pad dvaju nebodera WTC-a. Daljnji razvoj svjetskoga poretka liberalnog internacionalizma Staničić smatra ujedno poželjnim i neizbježnim, pa sugerira da mu se Hrvatska pridruži svojim ulaskom u EU, koja mu je dobro prilagođena jer je “bila od početka zasnovana više na sustavu vrijednosti negoli na suverenitetu država članica”, za razliku od anakronog UN-a, koji je zasnovan “na suverenitetu država, a ne na vrijednosnim kriterijima” (13-14).

U iduća dva poglavlja, *Međunarodna politička ekonomija i međunarodni gospodarski odnosi* i *Globalno gospodarstvo i globalizacija*, autor se okreće ekonomskim kretanjima u suvremenom svijetu. Nakon što je svoju knjigu deklarativno smjestio u disciplinarne okvire međunarodne političke ekonomije, Staničić piše o novim tehnološkim promjenama, napose o informatičkoj i komunikacijskoj revoluciji, koje su iz temelja promijenile ekonomiju i naznačuje više razina odnosa koje treba uzeti u obzir u razmatranju suvremene globalne ekonomije (npr. odnosi između razvijenih nerazvijenih zemalja, međusobni odnosi multinacionalnih kompanija, odnosi država i globalnih financijskih organizacija itd.). U toj sekciji dan je i kratak prikaz uspostave monetarnog sustava sa zlatnodolarskim standardom nakon Drugoga svjetskog rata, i njegova sloma ranih sedamdesetih godina prošloga stoljeća, koje autor uzima kao vremenski ishodišnu točku globalizacije.

U poglavlju *Politička ekonomija EU-a*, Europska Unija opisana je kao političko-ekonomska integracija koja uzorno uvažava zasade liberalnog internacionalizma, i čiji se korpus prava, *acquis communautaire*, može uzeti kao “kodeks liberalne demokracije” (44). Staničić u ovome poglavlju uglavnom upućuje na prednosti liberalnog internacionalizma, posebno ističući “četiri slobode” (slobode kretanja roba, usluga, kapitala i ljudi tj. radne snage), te unutar svoje naracije o liberalnom internacionalizmu nudi i parcijalan pregled povijesti europskog integriranja s naglaskom na njegovu ekonomsku pozadinu, od samih početaka pedesetih, pa do Ugovora iz Maastrichta, uspostave monetarne unije i konferencije u Nici. Na kraju ovog poglavlja autor kratko raspravlja o potrebi donošenja europskog ustava, te se dotiče i zajedničke europske sigurnosne i obrambene politike (ESDP).

Iduća dva poglavlja posvećena su procesima u hrvatskom društvu i ekonomiji. U prvom, *Hrvatska i EU*, autor najprije nudi povijesni ekskurs u doba SFRJ i njezina raspada, pokazujući kako je standard življenja u Jugoslaviji održavan stranim kreditima i nerealnim socijalnim povlasticama, te interpretirajući Miloševićevu politiku koja je dovela do rata kao odgovor na nemogućnost Srbije da se nosi “s izazovima novoga vremena” (76). U ovom poglavlju Staničić osuđuje i Tuđmanovu politiku, pogotovo prema BiH, koja je odvela Hrvatsku u međunarodnu izolaciju, pa Tuđmana zajedno s Titom uvrštava u protagoniste zastarjele i promašene “politike liderstva”. Na kraju poglavlja kao oštar neprijatelj liberalizma prikazana je Katolička crkva, čiji je nazor spram rečene ideologije za autora “sličan svjetonazoru svih totalitarnih društava”, a njezin vokabular ocijenjen je kao “vrlo blizak komunističkom” (106-107). U poglavlju *Gospodarski aspekti dugoga putovanja Hrvatske u EU*, Staničić kritizira makroekonomsku politiku u Hrvatskoj koja nije pogodovala ekonomskom razvoju.

Smatra da je proturječna kombinacija monetarizma (aprecijacija kune) i neokejnzijanizma (visoka javna potrošnja) dovela izvoznike između “čekića čvrstoga tečaja kune i nakovnja visokih poreznih opterećenja” (119). Poglavlje zaključuje tvrdnjom kako će pristupanje Hrvatske EU-u možda dovesti do nekih kratkoročnih gubitaka, ali je dugoročno EU jedino rješenje za strukturne probleme hrvatske ekonomije.

U poglavlju *Koristi i troškovi ulaska Hrvatske u EU*, autorova je pozicija možda i najizravnije izražena: “Nema nikakva racionalnoga razloga koji bi sprječavao Hrvatsku da se što aktivnije, konstruktivnije i iskrenije, sa svim svojim raspoloživim ljudskim i proizvodnim kapacitetima, uključi u realizaciju toga projekta [*projekta EU, op. K.P.*], to više što se već sada može procijeniti da je riječ o jednom od najznačajnijih strateških projekata koji će obilježiti početak novoga tisućljeća” (130). Ulazak u Uniju Staničić uzima kao povijesnu priliku za trajno popravljavanje ekonomskoga, političkog i sigurnosnog položaja Hrvatske: tržišna konkurencija dovest će do pada cijena i porasta životnog standarda, snizit će se kamatne stope, u zemlju će doći strane investicije, pravosuđe će profunkcionirati, a Hrvatska će kao članica Unije biti sigurna od novih balkanskih ratova. Staničić se u ovome poglavlju bavi i kratkoročnim koristima koje bi Hrvatska mogla dobiti od korištenja europskih fondova, od kojih su posebno istaknuti programi SAPARD, za poljoprivredu i seoski razvoj i ISPA, za prometnu infrastrukturu i zaštitu okoliša. Na kraju ovog poglavlja Staničić optimistično prognozira ulazak Hrvatske u EU 2008. godine.

Iduća dva poglavlja, *Hrvatska i EU u kontekstu globalizacije i unilateralizma* i *Hrvatska i EU u kontekstu reafirmacije liberalne demokracije*, okreću se međunarodnim političkim odnosima nakon 11. rujna 2001. Autor se u njemu bavi pojavom američkog unilateralizma, zagovarajući “Euro-Atlantsku zajednicu akcijskog jedinstva”, uz sugestiju da SAD-u treba “priznati liderstvo, ali ne i hegemonizam” (152–158). Američki unilateralizam u međunarodnim odnosima Staničić ne smatra problematičnim; u pozadini prosvjeda protiv SAD-a vidi “goli antiliberalizam”, uspoređujući ih s nekadašnjim staljinističkim napadima na kapitalistički imperijalizam (168). U ovom poglavlju Staničić reproducira tvrdnje američkih neokonzervativaca o “lijenoj” Europi koja si može priuštiti uživanje u socijalnom osiguranju i utopijskim filozofskim raspravama o vječnom miru dok SAD odgovorno za njih rješavaju svjetske probleme posljednjih šezdesetak godina², te tako implicitno odstupa od, za knjigu karakterističnoga, izrazito pozitivno intoniranog diskursa o EU-u. Ton poglavlja dobro sažima rečenica: “Problem je što svi ti antiliberali, antiglobalisti, anti-amerikanci, grmeći protiv postojećeg modela – ne nude ništa novo i bolje” (172), a u kontekstu njegova naslova vjerojatno ga treba shvatiti kao apel na promjenu javnog mnijenja u Hrvatskoj, koje uglavnom nije bilo blagonaklono američkim vojnim akcijama. Doduše, granicu američkoga prava na intervenciju povlači i sam Staničić smatrajući kako tzv. sigurnosne prijetnje treba suzbijati samo u krajnjim slučajevima: “Ali, tako dugo dok se takvo stanje ne pretvori u stvarnu prijetnju, nitko se nema pravo miješati u unutarnje odnose drugih civilizacija, ma koliko se one za današnji svijet činile arhaične” (176).

U poglavlju što slijedi, *Hrvatska kao činilac stabilnosti u području jugoistočne Europe*, autor Hrvatskoj, kao najrazvijenijoj zemlji zapadnog Balkana, propisuje vo-

² Usp. str. 168–171. Riječ je, dakako, o poznatom viđenju razlika između Europe i SAD-a koje je iznio Robert Kagan u članku *Power and Weakness* (*Policy Review*, br. 113., lipanj-srpanj 2002., dostupno na www.policyreview.org/JUN02/kagan.html), a potom u kratkoj knjizi *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order* (Alfred A. Knopf, New York, 2003).

deću ulogu u širenju liberalnog internacionalizma. Perspektiva integracije spomenute regije u EU za Staničića je povijesna prigoda za uspostavu trajnog mira, pa se Hrvatska na toj zadaći mora bezrezervno angažirati, vodeći dosljednu i odgovornu proeuropsku politiku, ponajprije u vlastitom interesu.

Sažetci pojedinih studija koje su izradili stručnjaci, uglavnom ekonomisti i pravnici, u sklopu osmišljavanja strategije “vanjske politike Hrvatske za početak 21. stoljeća”³, zajedno sa Staničićevim kontekstualnim informacijama nalaze se u idućem poglavlju, *Strategija ulaska Hrvatske u EU*. Studije se bave makroekonomskom, monetarnom, fiskalnom i investicijskom politikom, politikom znanstveno-tehnološkog razvoja, industrijskom politikom, privatizacijom, malim i srednjim poduzećima, politikom regionalnog razvoja, te zakonodavnim okvirima i analizom učinaka prilagodbe zakonske regulacije zakonodavstvu EU-a, a uz analizu stanja nude i strateške smjernice za djelovanje na odgovarajućim *policy*-područjima.

U *Sažetku* Staničić zaokružuje svoju ocjenu kako je “EU paradigma liberalne demokracije” i ponavlja svoje plediranje za punopravno članstvo Hrvatske u Uniji, te usto, spekulirajući o razvoju događaja u međunarodnim odnosima, identificira vjerski fundamentalizam kao novu prijetnju liberalnom internacionalizmu, uz prognozu predstojećega globalnog sukoba između tih dvaju svjetonazora.

Pogovor Nevena Mimice, na koji se njegov autor referira kao na “predgovor” (260), potvrđuje knjigu kao vrijedno razmišljanje o Hrvatskoj kao o “zemlji europske mogućnosti i budućnosti” (262).

Početna rečenica Mimičina pogovora, “Europa počinje u glavi i djelovanju svakoga pojedinca.” (253), vodi nas Staničićevoj osnovnoj ideji, iznesenoj još na samom početku knjige, a koja se uz neznatne varijacije ponavlja u većini poglavlja. S njom ćemo ujedno i zaključiti prvi, deskriptivni dio osvrta. Autor naime smatra da je osnovni problem u Hrvatskoj *forma mentis* prosječnoga hrvatskog čovjeka, koja se uspostavila za vrijeme više desetljeća komunističkog režima, a čijem je udaljavanju od civilizacijskih standarda pridonijela teška tranzicija popraćena ratom: “Kako su obje ove strukture [*odnosi se na EU i NATO, op. K.P.*] zasnovane na modelu liberalne demokracije, oni koji u njih ulaze suočeni su s činjenicom da ponašanje i cjelokupni život po modelu liberalizma ima određena pravila, kojih prihvaćanje zahtijeva korjenitu promjenu svjetonazora i misaonoga sklopa što se punih 50 godina formirao pod utjecajem posve drukčijega društveno-gospodarskog modela – modela totalitarizma” (162).⁴ Staničić ipak ne nudi konkretne *policy*-smjernice za rješavanje problema što ga je dijagnosticirao, nego načelno apelira na “mentalnu preobrazbu” te “kollektivne svijesti”⁵, ali ujedno upućuje i na njezinu neizbježnost. Kako će se i mentalitet u Hrvatskoj neizbježno promijeniti u procesu približavanja Uniji, tako će i nezauzavljivo napredovanje liberalnog internacionalizma dovesti do globalne “duhovne obnove”, tj. nastupit će “prilagodavanje svih mentalnih struktura u svijetu, pa tako i u hrvatskom društvu, ... dosad najkvalitetnijim civilizacijskim standardima u ljudskoj povijesti” (165).

2. Kako pristupiti vrednovanju *Dugog putovanja Hrvatske u EU*? S jedne strane, u knjizi preteže neka vrsta publicističkog stila i ne odviše sustavan način izlaganja s

³ Staničić, 2001.: 1.

⁴ Usp. str. 5-6, 16, 72, 164-165, 203-204.

⁵ Autor koristi upravo taj durkheimovski termin (72).

puno ponavljanja; usto, sintagma “dugo putovanje” u naslovu, pojmovnik u kojemu se objašnjavaju pojmovi i kratice koji bi stručnjacima trebali biti poznati, a povrh svega sam sadržaj djela u kojemu se uglavnom sa zamjetnim patosom agitira za ulazak Hrvatske u EU, pokazatelji su koji uzeti za sebe vrlo jasno sugeriraju da je posrijedi djelo namijenjeno široj čitateljskoj publici, koje bi se moglo svrstati u publicistiku. S druge strane, korištenje teorijskih *terminorum technicorum*, izvodi iz studija stručnjaka, priložena opširna znanstvena bibliografija, te kao najvažnije, autorov nedvoznačni *disclaimer* kojim u predgovoru deklarira knjigu⁶, čine Staničićevu knjigu jasnim pretendentom na status znanstvenoga djela. Stoga mi se čini da je legitimno da mu se kao takvom kritički pristupi.

2.1 U tom smislu, prvi problem koji treba istaknuti jest određena razina epistemološke neosvijestitosti, koja se očituje u autorovoj uporabi u knjizi sveprisutnog pojma liberalnog internacionalizma. Naime, iako se pri uporabi pojma referira na njemačkog profesora međunarodnih odnosa Reinharda Meyersa (10), Meyersovo kompleksno shvaćanje liberalnog internacionalizma kao jedne od “velikih teorija” (*grand theories*) Staničić je reducirao na ogoljenu ideologiju. Meyers u svojem shvaćanju teorije u društvenim znanostima odbacuje naivni pozitivizam, prema kojemu su činjenice i vrijednosti razdvojene, a društveni svijet analogan onom prirodnom, te se sastoji od objekata izvan ljudske kontrole koje se može “neutralno” proučavati (takvo viđenje društvenih znanosti, pa tako i discipline međunarodnih odnosa, uzima se bilo kao promašeni scijentizam, bilo kao ideologizirani *Herrschaftswissenschaft*). Ali s druge strane, Meyers jednako tako odbacuje i radikalno konstruktivističko viđenje društvenih znanosti prema kojemu je društveni svijet ono što sami stvaramo svojim teorijama; odlučuje se umjesto toga za srednji put, gledajući na društvene znanosti kao na aktivnost davanja genetsko-funkcionalnih objašnjenja, koja nastaju u odgovoru na postojeće društvene probleme, ali također imaju i kritičko-emancipacijsku funkciju. Tako se na području međunarodnih odnosa pojavljuju određene “velike teorije”, od kojih je jedna liberalni internacionalizam, koje se ne mogu svesti niti na pozitivističku deskripciju/eksplanaciju postojećega niti na голу konstrukciju društvenog svijeta. Njih se po Meyersu može opisati s pomoću spleta funkcija koje imaju, a to su: *konstitucijska* (konstituirala određena područja realnosti s pomoću svojih koncepata), *interpretacijska* (služi osmišljenom strukturiranju tih područja), *orijentacijska* (njome se reducira kompleksnost društvenih fenomena na jednostavne idealtipske slike), *ciljna* (definira ciljeve za praktično djelovanje), *legitimacijska* (služi opravdavanju djelovanja) i *epistemološka* (definira određena pravila konstrukcije i opravdavanja iskaza).⁷

Staničić u *Dugom putovanju* umjesto nijansirane slike koja udovoljava nabrojenim funkcijama nudi simplificiranu i izrazito ideologiziranu sliku svijeta u kojemu liberalne demokracije uspješno surađuju na principima liberalnog internacionalizma i

⁶ “Metodologija analize zasniva se na kategorijalnom aparatu međunarodne političke ekonomije, kao znanstvene discipline koja ujedinjuje metode analize političke ekonomije s analizom međunarodnih gospodarskih odnosa” (8).

⁷ Taj se kratki izvod temelji na Meyersovu novijem tekstu (Meyers, Reinhard, 2006.: *Contemporary Developments in International Relations Theory*, www.uni-muenster.de/Politikwissenschaft/Doppeldiplom/docs/Developments%20in%20IR.pdf, funkcije “velike teorije” nalaze se na str. 16), dok se Staničić poziva na jedno starije hrvatsko izdanje (Meyers, Reinhard, 1999.: *Temeljni pojmovi i teorijske perspektive međunarodnih odnosa*, Pan liber, Osijek-Zagreb-Split), no u pogledu liberalnog internacionalizma kao velike teorije i Meyersovih općih epistemoloških postavki nema supstancijalnih razlika.

kroz četiri tržišne slobode uspostavljaju blagostanje. Liberalni internacionalizam, do- duše, jest jako ideološki dimenzioniran; ima izrazito pozitivnu antropološku koncep- ciju, njeguje vjeru u kontinuirani napredak čovječanstva, a pod utjecajem klasika po- litičke ekonomije nastoji na postizanju opće dobrobiti putem nevidljive ruke slobod- ne tržišne interakcije, kako na unutarnjem tako i na međunarodnom planu. U kon- cepciji liberalnog internacionalizma, mir se postiže transnacionalnim i nadnacional- nim integriranjem (*peace by integration*), čiji bi dobar primjer bio EU, a rat je za njega u krajnjoj liniji posljedica ignoriranja zakonitosti političke ekonomije.⁸ “Duh” te ideološke komponente liberalnog internacionalizma Staničić je dobro zahvatio, ali to je prije mana nego odlika znanstvenog djela. Jer znanstveni bi pristup, ako već ne treba udovoljavati strogim Popperovim zahtjevima za opovrgljivošću, ipak trebao ba- rem minimalnu mjeru objektivnosti, što bi se u konkretnom slučaju odnosilo na uvi- danje određenih načelnih napetosti između tržišta i demokracije, između liberalne demokracije u okvirima nacionalne države i razvoja nadnacionalnih procedura za do- nošenje obvezujućih odluka, te teško porecivih činjenica da SAD, po Staničiću izu- mitelj i lučonoša liberalnog internacionalizma, u posljednje vrijeme učestalo vodi ratove u udaljenim dijelovima svijeta, i da se EU uglavnom drži maksime “Adam Smith kod kuće, a Friedrich List u inozemstvu”.⁹

2.2 Drugi problem je zabrinjavajući nemar u korištenju pojmovlja koji se ipak ne može tolerirati u znanstvenim djelima. Ilustrirat ću ga ponajprije s pomoću Staniči- ćeve uporabe pojma totalitarizma, koji se u knjizi pojavljuje kao antipod liberalnoj demokraciji/liberalnom internacionalizmu, a koji bi nakon liberalnog internacionali- zma lako mogao biti druga najčešće korištena riječ u knjizi. U svrhu ilustracije, po- trebno je navesti nekoliko citata:

“Na drugoj strani, desničarska varijanta staljinističkog komunizma – fašizam – također je koristila slabosti liberalnog modela, samo što je malo jače nagla- sila, uz nepovoljne posljedice socijalnog raslojavanja, i korupciju kao glavnu manu liberalizma. Manipulirajući tim dvjema glavnim negativnim značajka- ma liberalizma, i staljinistički komunizam i fašizam – u svim svojim inači- cama, kao što su nacizam, totalitarizam, vojna diktatura – uspjeli su u odre- đenom razdoblju, čak ponegdje i demokratskim, ali mnogo više revolucio- narnim metodama uvjeriti značajan dio čovječanstva da je model koji oni nude ne samo mnogo bolji, jer ima rješenja za sve te probleme, nego je i ko- načan” (57).

“Rijetko se kada u povijesti događalo da zemlja koja nije nastala na monarhi- stičkim, dinastičkim ili nekim drugim totalitarnim osnovama nego na osno- vama izvorne liberalne demokracije, mora preuzeti ulogu liberalnoga, ali ipak vjerodostojnoga čuvara ‘svjetskoga poretka’” (179-180).

“Pobjeda ili reinkarnacija liberalne demokracije nakon devedesetih godina prošloga stoljeća zatekla je njezine protivnike nespremljene jer nisu znali kako odgovoriti na potpuni raspad dotadašnjih najznačajnijih paradigmi totalitari- zma – staljinistički komunizam i fašizam. Sada se polako pribiru i taj se pro- ces najviše odvija putem sve agresivnije ofenzive fundamentalizama raznih boja, a ponajviše vjerskoga” (250).

⁸ Vidi Meyers, 1999.: 98-131.

⁹ Vidi Meyers, 2006.: 35.

Što se iz navedenoga može zaključiti o totalitarizmu, fašizmu i komunizmu? Najprije se fašizam određuje kao “desničarska varijanta” komunizma, dakle po svoj prilici kao njemu subordinirani pojam. Nakon toga se u istoj rečenici (staljinistički) komunizam i fašizam pojavljuju *al pari*, a kao njihove inačice navode se nacizam, totalitarizam i vojna diktatura. Potom se govori o zemljama utemeljenima na “totalitarnim osnovama” nasuprot zemljama zasnovanim na liberalnoj demokraciji, pa se može zaključiti kako se totalitarizam diže na viši položaj u autorovoj začudno fluidnoj hijerarhiji pojmova, ovaj put u sebi inkorporirajući i neke uglavnom predmoderne oblike vladavine, poput monarhije i svakoga onog oblika u kojemu se vlast dinastički nasljeđuje, ali i nespecificirani reziduum – poretku na “nekim drugim totalitarnim osnovama”. U posljednjem citatu pak totalitarizam definitivno postaje *genus proximum* čije su paradigme staljinistički komunizam i fašizam.

Ostavimo po strani samu uporabu riječi “model”, koja bi – iako ima vrlo dvojbene tehnokratske implikacije¹⁰ – mogla proći kao metafora za politički poredak; čini se da se iz navedenoga može izvući samo zaključak o popriličnoj pojmovnoj zbrci i o tome da Staničić ne razlikuje jasno neke od temeljnih pojmova iz političkog leksikona ili, u najmanju ruku, da uopće ne pazi pri njihovoj uporabi; jer tko bi pri zdravoj pameti mogao tvrditi da je nacizam inačica komunizma, da je totalitarizam inačica komunizma, a da monarhije imaju totalitarne osnove? Kod Staničića se “totalitarizam & Co.” konačno ne referiraju ni na što određeno, nego se pojavljuju jednostavno kao nespecificirano strašilo nasuprot spasonosnoj liberalnoj demokraciji i njezinima četirima tržišnim slobodama: u *Dugom putovanju Hrvatske u EU* pluralitet političkih porredaka sveden je na jednu neodređenu utvaru koja je sklona mijenjati ime, ali se najčešće predstavlja kao “totalitarizam”.¹¹ (Tamo pak gdje autor navodi značajke “totalitarnog mentalnog sklopa” ili ostataka “stanja duha u totalitarizmu” – “slatke godine korupcije, klijentelizma, kupovanja fakultetskih diploma, neurednog i nesposobnog sudstva, utaje poreza, šverca, kriminala, mafijašenja, neplaćanja dugova i diktata političke podobnosti”¹² – one prije podsjećaju na školski opis praksi karakterističnih za autoritarne režime.)¹³

¹⁰ Kao da posrijedi nisu dublje ukorijenjeni poredci, nego modeli koje bira tim stručnjaka ovisno o njihovoj učinkovitosti. Vidi i prije navedeni citat sa str. 162., u kojemu je totalitarizam “društveno-gospodarski model”; na strani 163. komunizam i fašizam također se pojavljuju kao “alternativni modeli” (“Alternativni modeli, staljinistički komunizam i fašizam, to nisu uspjeli i zato su propali, ostavivši za sobom milijune žrtava, zbog čega su izgubili i političku i moralnu legitimnost.”).

¹¹ Vidi i ostala mjesta na kojima se na ovdje prikazan način operira pojmom totalitarizma: 103, 108, 205, 209.

¹² Staničićev citat iz kolumne Sanje Modrić u *Jutarnjem listu* (2. prosinca 2004.)

¹³ Nepreciznost u uporabi pojmovlja politike sugerira izostanak verziranosti u politologiji, bez koje se, čini mi se, nije moguće ozbiljno baviti europskim integracijama. Da politologija autoru nije najbliža, može se naslutiti i iz omaške u prvoj od sljedećih triju rečenica: “Analiza tog procesa, dakle, nije samo za povjesničare, političare ili ekonomiste, to je gotovo najviše posao za sociologe i antropologe. Ova knjiga, međutim, nije namijenjena ispunjenju toga kompleksnoga zadatka. Ona će se ograničiti najviše na gospodarsko-političke aspekte dugoga putovanja Hrvatske prema EU, i to će pokušati učiniti na osnovama međunarodne političke ekonomije kao znanstvene discipline koje kategorijalni aparat u velikoj mjeri može ponuditi odgovore na razne aspekte toga procesa” (16). Kontekst navođenja praktičara ostalih znanstvenih disciplina pokazuje da bi umjesto “političari” trebalo stajati “politolozi”, ali su pripadnici struke, na

Primjer “totalitarizma” je radikalan, ali donekle indikativan za knjigu u cjelini. Od ostalih pojmovnih nepreciznosti možemo još istaknuti dvije konflicije: onu politike i ekonomije, te onu znanstvene discipline i područja njezina izučavanja. Staničić uvijek govori zajedno o tržišnim slobodama i liberalnoj demokraciji, ali jednakžba demokracija = “četiri slobode” nikako se ne može povući. Ako termin demokracije ne koristimo kao pozitivnu vrijednosnu etiketu neodređena značenja, nego pod njom podrazumijevamo proceduru odlučivanja u kojoj većina donosi odluke obvezujuće za cjelinu – a to bi po prilici bilo njezino osnovno značenje – onda nema nikakve nužne veze između političke demokracije i tržišnog natjecanja, koje može biti svakakvo, ali proceduralno gledajući nije demokratsko. Štoviše, određene društvene nejednakosti koje nastaju kao posljedica kapitalističke društvene utakmice itekako mogu ugroziti demokraciju.¹⁴ U pogledu druge nepreciznosti, pojedini navodi upućuju na to da se autor ne može odlučiti kako se zove disciplina kojom se bavi, a kako njezin predmet. Na jednom mjestu, primjerice, govori o međunarodnoj političkoj ekonomiji (MPE) koja proučava međunarodne gospodarske odnose (MGO): “MGO, koji su predmet analize MPE, jesu odnosi između institucija nacionalnih gospodarstava, nacionalnih država, multilateralnih međunarodnih institucija i svjetskih gospodarskih grupacija” (18). Na drugom pak mjestu govori o međunarodnim gospodarskim odnosima kao o znanstvenoj disciplini koja se bavi analizom (“... pojma MGO koji se bave analizom političkih uvjeta ili okvira procesa u globalnome gospodarstvu” 37). (Pomutnja na koju ti navodi upućuju vjerojatno je razlogom bizarne rečenice kojom poglavlje o međunarodnoj političkoj ekonomiji počinje: “Međunarodni gospodarski odnosi (MGO) relativno su nov fenomen – kako u međunarodnim odnosima, tako i u ekonomskoj znanosti” 17).

Autor u knjizi uglavnom nije dovoljno precizan, te najčešće portretira situaciju u crno-bijelom spektru; raspodjela “uloga” najčešće slijedi sljedeći obrazac: na jednoj je strani liberalni internacionalizam, na drugoj njemu suprotstavljeni totalitarizam, a na kraju obično slijedi paušalna ograda kako ni liberalni internacionalizam nije konačan, te da EU i NATO “nisu panacea ni bogomdana rješenja za sve probleme i sva vremena” (163). Da zaključim ovu točku, umjesto temeljite analize i precizne uporabe pojmovlja, Staničić pribjegava površnim kolokvijalnim pretjerivanjima, što također nije odlika znanstvenoga djela.¹⁵

žalost, pobrkani s akterima predmeta njihova izučavanja. No, druge dvije rečenice trebaju zabrinuti u većoj mjeri. Naime, proces na koji se autor referira jest šira “mentalna preobrazba”, koja nadilazi ekonomsku i političku tranziciju (16). U *Dugom putovanju* se Staničić, na žalost, primio ispunjenja spomenutoga “kompleksnoga zadatka” te je u pokušaju obuhvatne analize rečenoga procesa (što bi ga vjerojatno najbolje objasnila neka varijanta makrosociološki orijentirane psihijatrije) napravio brojne izlete dvojbene vrijednosti iz područja svoje struke. Bilo bi bolje da je umjesto toga valjano odradio posao na vlastitom području što, kako ovaj osvrt nastoji pokazati, također nije slučaj.

¹⁴ Za klasično mjesto na kojemu se upućuje na to kako ne postoji nužna veza između demokracije i tržišta, vidi: Lindblom, Charles, 1977.: *Politics and Markets, The World's Political-Economic Systems*, Basic Books, New York, osobito str. 159-221.

¹⁵ Kao primjer može poslužiti i autorovo korištenje kolokvijalne diskvalifikacije “bantustan”, koje i nije posve politički korektno (npr. “... zatvaranje Hrvatske u neki totalitaran anti-demokratski bantustan” (7) i “U okolnostima liberalnog internacionalizma i procesa međunarodnih integracija, a sve na osnovi koordiniranih procesa liberalne demokracije i liberalnog internacionalizma, to načelo [načelo nemiješanja u unutrašnje stvari, op. K.P.] ukazuje na mentalitet koji se plaši jasnih civilizacijskih standarda i kriterija, koji se plaši reda u kući, a zapravo

2.3 Idući problem *Dugoga putovanja* je neuvjerljivost i kontradiktornost nekih iznesenih teza. Ona se najbolje može pokazati na primjeru jedne od glavnih teza koja se provlači kroz cijelu knjigu, prema kojoj su se komunistički režimi urušili zbog globalnih promjena u ekonomskoj sferi, utemeljenih na tehnološkoj revoluciji.¹⁶ Nepobitno, navedenu bi se tezu moglo braniti, ali Staničić je nigdje ne razrađuje niti se trudi dublje je utemeljiti. Umjesto toga, on samo kategorički tvrdi kako su se komunistički poređci raspali kao posljedica znanstveno-tehnološkog razvoja i ekonomskih promjena te da se to može rastumačiti “kategorijalnim aparatom međunarodne političke ekonomije”¹⁷, a da to nigdje posebno ne elaborira niti pokušava sučeliti (ili uskladiti) s nekim drugim varijantama objašnjenja, recimo onima koje polaze od krize legitimnosti komunističkih poredaka.¹⁸ Također, na drugom mjestu u knjizi, u suprotnosti s navedenim, napominje kako je “globalizacija ... međunarodni gospodarski izraz liberalne demokracije” (166): možda politika determinira ekonomiju, a možda ekonomija determinira politiku, no jedno i drugo bez (razrade) dodatne premissa o uzajamnoj determinaciji, logički se isključuje.¹⁹

želi izolirati vlastitu državu u bantustan u kojemu bi oni koji ga zastupaju vladali po svojoj volji – totalitarno, samovoljno, ne polazući nikom račune. I, naravno, zgrtali bogatstva.”, 108).

¹⁶ Usp.: “Decentralizacija poslovnoga dovela je i do decentralizacije političkoga odlučivanja, što je bila proizvodno-tehnološka osnova za raspad ne samo centralističkoga komunističkog sustava koji je bio zasnovan na masovnom načinu proizvodnje nego i za raspad centralističkih komunističkih federacija, kao što su bile, barem formalno, bivša Jugoslavija, bivši Sovjetski Savez i bivša Čehoslovačka” (23). Također: “... procesi globalizacije informatičko-komunikacijskim i znanstveno-tehnološkim širenjem zapravo srušili komunistički društveno-politički sustav. Time su otvorili prostor za političku decentralizaciju, tj. za oslobođenje niza malih naroda i država od ne samo nametnute političke vlasti nego i od oktroiranoga sudjelovanja u tzv. komunističkim federacijama, u kojima je prevladavajući utjecaj imala najbrojnija nacija” (73).

¹⁷ Vidi npr. str. 74., na kojoj je Staničićev kategorijalni aparat našao dostojnog protivnika u suprotstavljenom “objašnjenju” svojevrsne parodije hrvatskog nacionalizma: “Riječ je, dakle, o takvom pristupu objašnjenjima raspada bivše Jugoslavije i svih drugih oktroiranih komunističkih federacija koji je zasnovan na kategorijalnom aparatu političke ekonomije. U tome se takav pristup razlikuje od idealističkog pristupa koji nastanak neovisne hrvatske države objašnjava jedino ‘hrabrošću hrvatskih muževa’ i ‘tisućljetnom željom za vlastitom državom tj. ostvarenjem hrvatskog sna.’ Kategorijalni aparat međunarodne političke ekonomije omogućava da se velike povijesne političke promjene ili prekretnice objasne i sa stajališta dostignuća određenih faza znanstveno-tehnološkog razvoja, kojemu se u današnje vrijeme priključuju i dostignuća određenih faza informacijsko-komunikacijske revolucije. Na toj se osnovi mogu dodatno objasniti uzroci raspada ne samo komunističkih federacija, nego i komunizma, kao društveno-gospodarskoga modela na razvalinama kojega su zakonito nastale nove države, ili su se neke, koje su bile u kolonijalnom odnosu (bivši istočnoeuropski sateliti bivšega SSSR-a), oslobodile.”

¹⁸ Za kvalitetan prikaz objašnjenja pada komunizma vidi: Holmes, Leslie, 1997.: *Post-Communism. An Introduction*, Duke University Press.

¹⁹ Neka mjesta sugeriraju kako je Staničić nereflektirani marksist, jer tumači globalizaciju (kulturnu, političku, socijalnu) kao nadgradnju ekonomske (30), a pojedine institucionalne aranžmane kao nadgradnju na proizvodno-tehnološkoj osnovi (npr. Bretton-woodski je sustav za njega nadgradnja faze masovne industrijske proizvodnje). Tomu u prilog govori i spominjanje imperijalizma kao faze u razvoju kapitalizma (od sedamdesetih godina 19 st. do kraja tridesetih godina 20. st. (31)). Glede drugih dvojenih i nepotkrijepljenih teza, usp. primjerice i onu prema kojoj slobodna trgovina koristi siromašnijima i slabije razvijenima (25).

2.4 Dodatan je problem u knjizi i visoka razina ideologiziranosti koja je donekle nagoviještena već u dijelu osvrtu koji se bavi epistemološkim propustima. Ona se općenito sastoji u nekritičkom veličanju liberalnog internacionalizma/liberalne demokracije (koji u knjizi nisu jasno razlučeni²⁰). Povijesni trijumf političkoga liberalizma i tržišnog natjecanja za Staničića je neizbježan; iako se načelno ograđuje od tvrdnje da su liberalna demokracija i liberalni internacionalizam kraj povijesti, on ipak govori o neizbježnosti njihova nastupanja (165), a druge tipove poredaka naziva “devijacijama” i “stranputicama” (160, 166-167), što ipak sugerira videnje samo jednoga toka povijesti kao pravovaljanoga.

Osim autorove opće ideologijske apologetike liberalnog internacionalizma, u ovom se “žanru” mogu istaknuti još dvije s njom povezane posebne tvrdnje koje vjerojatno proizlaze iz njegove ideološke zaslijepljenosti. Jedna je tvrdnja da liberalni internacionalizam dolazi “odozdo” (“u tome je bitna razlika između liberalnoga i svih ostalih internacionalizama”, 49) i da je EU kao “paradigma funkcioniranja liberalne demokracije i liberalnoga internacionalizma” (102-103) također stvorena “odozdo”. Tvrditi takvo što nakon odbijanja europskog ustava na referendumima u Francuskoj i Nizozemskoj izrazilo je deplasirano.²¹ Druga sporna tvrdnja odnosi se na demokraciju suvremenih međunarodnih odnosa. Staničić naime u istoj rečenici, ne smatrajući to problematičnim, govori o “demokratizaciji međunarodnih odnosa” i “neformalnom američkom unilateralizmu” (11) i ističe da SAD, kao i “međunarodna zajednica” (sic!), odbacuju “politiku liderstva”, te da su SAD-u u posljednje vrijeme “važniji unutarnji demokratski odnosi jer je shvatila da samo oni jamče vanjsku stabilnost” (79). Može se podržavati ili osporavati američku vanjsku politiku, ali ona definitivno pokazuje kako međunarodni odnosi nisu demokracijski. Iz toga se, zajedno s drugim spornim navodom koji je suvišno komentirati, slobodno može zaključiti da autor ima snažnu proameričku ideološku orijentaciju.

2.5 Na posljertku, knjiga “boluje” i od zamjetne nepreciznosti izraza, što je primjedba koja je jednako pogada ako je odlučimo tretirati kao publicističko djelo. Ona dobrim dijelom nalikuje transkriptu usmenog izlaganja u neformalnom kontekstu, jer Staničićeve formulacije često uključuju suvišna (raz)određenja, poput “neko” ili “nekakvo”. Sljedeća se rečenica može uzeti kao paradigmatika: “Takve se primjedbe koji put oslanjaju i na neka legitimna mišljenja nekih gospodarskih stručnjaka, što bi svemu trebalo dodati element legitimnosti” (204-205). Ne bi li ipak trebalo specificirati koji su to stručnjaci i što točno oni misle? (Trebalo napomenuti da autorova uporaba suvišnih neodređenih zamjenica nije uvijek motivirana postizanjem urotničkog suspenza ili izbjegavanjem “gnjavaže” s navođenjem izvora, što može biti slučaj u citiranoj rečenici, nego se najčešće svodi na puku redundanciju; stoga je ova poslje-

²⁰ Staničić obično upućuje na to kako je liberalni internacionalizam izraz liberalne demokracije na međunarodnom planu ili “instrument primjene liberalne demokracije na globalnoj razini” (usp. str. 14.), ali nigdje ne spominje moguće napetosti između procedura većinskog odlučivanja na nacionalnoj razini i nadnacionalnog usklađivanja, koje se često očituju u političkoj praksi EU-a. Njegovo je “rješenje” jednostavno opće suglasje u kojem svi & svugdje prihvaćaju četiri slobode čime su automatski riješeni svi problemi; a to je pozicija koja sama po sebi svjedoči o visokoj ideologiziranosti djela.

²¹ Literatura o EU-u često upućuje na problem legitimnosti u Uniji i izostanak komunikacije između njezinih elita i građana. Vidi npr. temat “The EU Constitution: RIP?” u *Political Science and Politics*, (39) 2 (travanj, 2006.): 237-272.

dnja zamjerka knjizi prije stilske nego sadržajne prirode, premda je to dvoje nemoguće posve razdvojiti.)²²

Epistemološka neosviještenost, pojmovna nepreciznost, neutemeljenost i kontradiktornost teza, jaka ideologiziranost, te na poslijetku stilska promašenost (2.1-2.5) eliminiraju *Dugo putovanje Hrvatske u EU* iz kategorije (kvalitetnih) znanstvenih djela. Prethodno obrazloženim ocjenama mogu se dodati i nesustavnost izlaganja, zamorna ponavljanja, te mnoštvo manjih propusta i nesuvislosti koje bi bilo gotovo nemoguće sve pobrojati. Zbog svega navedenog, *Dugo putovanje*, na žalost, nema ni potrebne kvalitete da bi bilo zanimljivo popularno-znanstveno djelo, kakvim bi možda htjelo figurirati. Za razliku od Nevena Mimice ne mislim da je ova knjiga “ozbiljan pregled povijesne europske vokacije Hrvatske i hrvatskih građana i naše pripadnosti europskome civilizacijskom krugu.” Ne smatram ni da je ona “dobar vodič kroz dileme i pitanja što se otvaraju pri donošenju suverene odluke koju će svaki građanin morati iskazati na referendumu o članstvu Hrvatske u Europskoj uniji” (262-263).

Dugo putovanje je, po mom sudu, prije zamorni površni pamflet koji se stilski/sadržajno opasno približava neformalnim pričama iz ugostiteljskih objekata. Zaključujem ovaj osvrt utješnom Cervantesovom rečenicom koju se moglo čuti na audiotekažu praktičnoga španjolskog, nedavno dostupnom na trafikama za mali novac. Uz napomenu da je njezino opće važenje ovom knjigom ipak ozbiljno stavljeno na kušnju: *No hay libro tan malo que no tenga algo bueno.*²³

Krešimir Petković

²² Za primjere ovog tipa nedostataka, usp. posebno: 6, 7, 29, 31, 32, 33, 41, 46, 80, 104, 109, 152.

²³ Nema tako loše knjige koja nema i nešto dobro.

Recenzija *nogorskog društva na dva istorijska perioda – doustavno i ustavno.*

Mijat Šuković

Novovjekovna država Crna Gora. Stvaranje, razvoj i iskušenja

Nacionalna zajednica Crnogoraca
Hrvatske, Zagreb, 2006., 413 str.

Obiljem građe, razinom argumentacije, analitičkim prikazom i kritičkim vrednovanjem cjeline procesa izgradnje crnogorske *moderne* države, knjiga akademika Mijata Šukovića neodoljivo nas navodi na produbljeno razumijevanje temeljnih političkih procesa u Crnoj Gori, tijekom dvaju stoljeća, a naročito u ključnom razdoblju procesa izgradnje države od Petra I. do Nikole I. Petrovića (od njezinih početaka, do njezina ukidanja, od kraja osamnaestoga stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata).

Kako, dakle, politologijski razumjeti i tumačiti ovo važno historiografsko istraživanje eminentnoga ustavnog pravnička?

Prema *logici* autorova izlaganja, mogu se (do 1918.) razlikovati tri velika povijesna razdoblja. Prvo je razdoblje “teokratsko-republikanske vladavine” (1696.-1851.); drugo je razdoblje *prosvijećenog apsolutizma* (1852.-1905.); treće je razdoblje *parlamentarne ustavne monarhije* (1905.-1916./1918.).

Sam autor skloniji je podjeli na dva historijska razdoblja, kako ističe u svojoj ocjeni značenja i važnosti Ustava za knjaževinu Crnu Goru iz 1905.: “Ustav je ozakonio i u crnogorski život uveo i više pozitivnog od ovdje identifikovanog. Dao je snažan pečat istorijskim tokovima u Crnoj Gori ... Na osnovu njega i poslije njega nastao je *nov period crnogorske istorije. Prekretnica je. Razmeđe je u razvojnom usponu crnogorske države i cr-*

“Doustavno” razdoblje pokriva cijelu prethodnu političku povijest izgradnje države, pri čemu ostaje ipak upitnim kad zapravo završava predrđavna, tradicionalna “teokratsko-republikanska vladavina” (oznaka pripada Ilarionu Ruvarcu), a kad započinje apsolutizam (ne može prije biti *Stege* Petra Cetinskog, 1796.; ne može biti ni kasnije od *Opštega zemaljskog zakonika* knjaza Danila, 1855.) Sam autor povijesno razdoblje, ako ne od Petra I., a ono svakako od knjaza Danila, sklon je nazvati “apsolutnom monarhijom” (koja se onda 1905. preobrazuje u ustavnu). Meni se čini kategorijalno primjerenijim da se cijelo to razdoblje konstrukcije moderne crnogorske države nazove “prosvijećenim apsolutizmom”.

Slijedeći misaonu nit ove knjige, na bitno nov način suočavamo se sa *skrivenom tajnom* (kako bi Marx volio kazati) crnogorske moderne političke povijesti. Naime, u politologijskom ključu, valja se sa svom ozbiljnošću zapitati što znači teza da tradicionalni, predrđavni, crnogorski oblik političkog života i zajedništva *nije bio vladikat ili teokracija* (kako se uobičajeno smatra) nego “teokratsko-republikanska” vladavina? Glavni argument u prilog toj odlučujućoj tezi jest da su dvije osnovne institucije određivale karakter tog tipa vladavine: crnogorska pravoslavna crkva (s vladikom na čelu) i Opštencnogorski zbor. Opštencnogorski zbor, stoljećima najvažnija politička institucija, svojim sastavom, načinom odlučivanja i utjecajem definira taj tip vladavine kao republikanski. U njemu se Crnogorci, članovi zbora, ne pokoravaju nikome doli samima sebi, njihova je volja suverena. Vladika kao vjerski poglavar i svjetovni poglavar, samo je *princeps*, prvi među jednakima. Stoljećima *prije države i bez nje, Crnogorci su već bili građani, dakle politički subjekti svoje sudbine. Takav tip vladavine oblikovao je nacionalni karakter crnogorskog naroda* (jer je narod uvijek ono što od njega učini oblik vladavine pod kojim živi,

kako je naučavao Rousseau). Bitna svojstva toga tradicionalnog nacionalnog karaktera crnogorskog naroda jesu: *aristokratski kodeks časti* (čast je uvijek iznad svih pozitivnih zakona i jače obvezuje od njih), radikalni duh nepokoravanja (po Tocquevilleovu poimanju, upravo se u tom duhu očitovala slobodarska crta francuskog plemstva kao aristokracije u starom režimu) i političkog individualizma. Svaki je Crnogorac sam sebi gospodar!

Istodobno, tip tradicionalnog društva u Crnoj Gori bio je plemenski, koji je razvijao kolektivistički obrazac života i vrijednosti. Pleme je bilo primarni oblik čovjekove identifikacije i okvir njegove egzistencije.

Glavne tradicijske vrijednosti, koje se inače međusobno isključuju, ekstremni individualizam i ekstremni plemenski kolektivizam, tako su bili teško premostiva zapreka političkoj modernizaciji Crne Gore.

Suverena pravna i svjetovna država i moderno građansko društvo ne mogu se izgraditi na tim osnovama. Stoga je osnovna zadaća crnogorske države bila ne samo slamanje plemenskog partikularizma (što se uvijek ističe), nego i nešto mnogo više i znatno teže – a posve obratno od epohalnog trenda – ukidanje “teokratsko-republikanske vladavine”, ukidanje ekstremnog individualizma. Što to znači, valja jasno osvijestiti: *ukidanje građanina*, čovjeka kao političkog subjekta i njegovo svodenje na slobodnog podanika ili državljanina. A ako je tako, tada je osnovna poteškoća izgradnje države u Crnoj Gori bila u nadasve tegobnom i dramatičnom procesu političkog desubjektiviranja crnogorskih građana, s republikanskim duhom slobode i nepokoravanja. O dramatičnosti toga procesa svjedoči životna sudbina prvoga crnogorskog svjetovnog vladara knjaza Danila I., koji je željeznom voljom lomio tradicionalni crnogorski individualizam. Nije pretjerano kazati da je sva veličajnost velike dinastije Petrovića bila upravo u njihovoj svijesti i volji da se s time

uhvate u koštac, da *takorekuć objave rat vlastitim građanima-vitezovima!* Da slo-me njihov duh nepokoravanja i anarhoidnog individualizma. Bio je, dakle, nužan, *apsolutizam*, stvaranje *jake središnje vlasti* sposobne da *nametne vladavinu općenitih normi, zakona, i zajamči pravni subjektivitet* ljudi na svom državnom teritoriju. A taj apsolutizam u punoj mjeri uspostavlja se tek s knjazom Nikolom. Knjaz Nikola personificira dva kvalitativno različita povijesna razdoblja, i ono apsolutističko i ono liberalno-konstitucionalističko! Najprije je Crnogorce sveo na državljanane (“doustavno”), da bi ih ustavnim reformom 1905. ponovno uzdigao u status građana (*citoyens*).

Kako je to bilo moguće? Osnovni element odgovora se nameće: predmoderna teokratsko-republikanska vladavina podrazumijevala je građanina-ratnika u na rat ponajprije usmjerenoj vjersko-političkoj zajednici, koja se temeljila na drevnom načelu “*Bellum et Justitia*”. U crnogorskoj povijesnoj varijanti: “za krst časn i slobodu zlatnu”. Moderna država, kao pravna organizacija, zadužena za pacifikaciju političkoga i socijalnog polja, sukladno modernom geslu “*Pax et Justitia*”, morala je najprije ukinuti toga ratnika-građanina, podvrgnuti ga pravu i zakonima (“privesti ga poznaniju prava” – Njegoš) a tek potom, povijesno i logički, subjektivirati ga pravno i ekonomski, a potom i politički u modernoga građanina (u smislu i *citoyen* i *bourgeois*).

Najviši domet te nužne, neprekoračive faze modernizacije crnogorske države i juridizacije patrijahalnoga i fragmentiranoga socijalnog polja nedvojbeno je čuveni *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru* (iz 1888.), kojim je cijela domena građanskog i privatnog prava uređena na uzoran način. Kojim je, kako Šuković ističe, “na vrhunski evropski nivo uzdignut crnogorski pravni porredak” (dio treći, točka 10, str. 122-128). U europskim komparativnim okvirima, ovo grandiozno civilizacijsko dostignuće usporedivo je s graditeljskim, društvo-tvornim pothvatom Napoleona Bonapart-

te, s njegovim epohalnim *Code Napoleon* iz 1804. Stoga je i knjaz Nikola, kao i veliki Bonaparte, primjer “prosvijećenog apsolutizma”, koji je bio nužna metoda političkoga i pravnog slamanja beznadno anakronoga, predmodernoga socijalnog polja (sjetimo se samo glasovite Tocquevilleovu analize poreznog sustava u francuske starom režimu, po kojem je tadašnje francusko društvo nalik na Turkestan – da bi se shvatila veličina Napoleona pothvata).

Nositelj obiju faza političke modernizacije, ponovimo, bio je, i prema ovoj studiji, knjaz/kralj Nikola – što ga nesumnjivo čini središnjom državničkom ličnošću crnogorske moderne povijesti. Nije mi poznat sličan slučaj u komparativnom ključu, da je jedan isti vladar bio uspješan nosilac i apsolutističke i ustavne faze državne povijesti nekog europskog naroda (pokušajmo zamisliti liberalnoga Napoleona!).

Proces političke modernizacije crnogorske države, u objema fazama, ova knjiga rekonstruira na uzoran način.

1. Veoma je vrijedan, konzistentan i analitički uvjerljiv prvi dio (dijelovi I-III) koji prikazuje i vrednuje razdoblje uspostavljanja apsolutističkog oblika moderne države u Crnoj Gori (od Petra I., preko Petra II., do knjaza Danila i Nikole (u prvoj fazi)).

2. Središnji dio knjige (dijelovi IV-VI) rezultat je golemoga i pasioniranoga istraživačkog napora i mora se ocijeniti superlativno. Dokazao je, pomnom analizom Ustava iz 1905. i njegove primjene, svu neodrživost povijesnih zabluda i manipulacija o karakteru crnogorske države toga razdoblja. Od jedva je mjerljivoga teorijskoga i praktičnopolitičkog značenja besprijeckorno prikazivanje i vrednovanje tadašnje crnogorske države kao “parlamentarne ustavne monarhije” i posebice kralja Nikole kao autentičnoga ustavnog monarha. U njemu se očituje sva znanstvena skrupuloznost i snaga ustavnopravne analize, što i jest najuža profesionalna specijalizacija autorova (u

osnovi, ovaj se ponajbolji dio knjige oslanja, uz stanovita kraćenja i preinake, na prethodnu veoma zapaženu njegovu knjigu *Ustav za Knjaževinu Crnu Goru od 1905. u svom vremenu*, Podgorica, 2005.).

Kolika može biti znanstvena važnost Šukovićevih istraživanja u budućnosti crnogorske historiografije, a koliko se ona još uvijek previdaju, neka posvjedoči primjer žilavog ustrajavanja stereotipa o karakteru “ustavnog razdoblja”, napose knjaza Nikole kao slabo prikriivenog samodršca, i nakon usvajanja Ustava, na koji nailazimo i kod inače nesumnjivo vrsnih i pouzdanih crnogorskih povjesničara. Kao primjer može poslužiti netom objavljena *Istorija Crne Gore*; u njoj se ustvrđuje: “jasno je da je ovakvim tipom parlamentarizma ostala *gotovo neokrnjena knjaževa vlast*, a da je *Narodna skupština u dobroj mjeri služila kao dekor koji je ukrivao taj apsolutizam*. Premoć knjaza nad Skupštinom, i nepostojanje mehanizma kojima bi Skupština kontrolisala vladu, upućivala je na *suštinsku očuvanost predašnjeg sistema vlasti*” (Živko Andrijašević/Šemso Rastoder, *Istorija Crne Gore. Od najstarijih vremena do 1903.*, Centar za iseljenike, Podgorica, str. 255; istaknuo – D.L.).

Trajna je znanstvena zasluga ove knjige, i na činjeničnome i na vrijednosnom planu, što takve vrste uvriježenih i površnih sudova neopozivo pokazuje kao znanstveno neutemeljene ocjene.

Ali, ako knjiga doista uvjerljivo dokazuje da je od 1905. doista nastupila bitno nova faza izgradnje države Crne Gore kao ustavne parlamentarne monarhije, pa dakle znamo kada načelno završava razdoblje “prosvijećenog apsolutizma”, mnogo je manje jasno kada ono zapravo započinje.

U sučeljavanju s tom spoznajnom dvojbom, koju i ova knjiga ostavlja otvorenom, može biti poticajno suočiti se sa samorazumijevanjem glavnog aktera procesa modernizacije (knjazom Nikolom), koje on iskazuje u svojoj *Prijestonoj be-*

sjedi (19. 12. 1905.). Izgovara je crnogorski vladar kao obrazloženje razloga koji su ga naveli da donese ustav.

Knjaz Nikola I. Petrović Njegoš tada besjedi kao ustavotvorac ovako:

“Oblik Državne uprave bio je do sada u ovoj zemlji *oblik Samodržavlja ...* Ni Moji Slavni Prethodnici ni Ja, nijesmo se, *kao drugi autokrati*, smatrali neodgovornima i *nijesmo držali da je naša volja Zakon ...* Mi nijesmo smatrali ovu zemlju kao spahiluk, nego smo štedeli i lišavali se svega onoga što bi Nas od Crnogoraca razlikovati moglo. *Ne – nijesmo bili despoti, no mučenici za narodno dobro.*

Vršeći Našu Vladarsku moć, Mi smo je *sami ograničavali* i smatrali smo se vazda odgovornim, ne samo Bogu nego i narodu. Tome su *dokaz mnogi sabori, znamenite skupštine i sastanci* na koje smo Moji Preci i Ja *sazivali narod da se s njime savjetujemo za opšte dobro ... vlast Naša nije bila samovlašće, no čist izraz narodne volje ...*

No, polazeći od uvjerenja da je za Crnu Goru *prošlo vrijeme Samodržavlja – koje je bilo i lijepo i slavno –* a vodeći računa o duhu vremena, Ja sam, Gospodo, riješio da toj *vladavini dadem drugi oblik ...*

Dajem ga [Ustav] narodu da se njim dići i ponosi, kao tekovinom mirnom i Bogom blagoslovenom, *na koju niko u mojoj zemlji nije ni pomišljao – što je najrječitiji dokaz da Samodržavlje nije bilo nikom teško, osim Meni, zbog njegove preogromne odgovornosti ...*

Ovijem danom Otadžbina naša postaje ustavna monarhija i mi sa srećom stupamo u nov politički život ... (*Novovjekovna država Crna Gora*, str. 218–219; sve istaknuo – D.L.).

Barem je dvije stvari samoprogllašeni ustavni monarh zamaglio ili hotimično pobrkao:

Prvo, dok je postojala “teokratsko-republikanska vladavina” nije moglo biti samodržavlja, jer je to predržavni tip

vladavine. Dvojica njegovih Slavnih Predaka nisu bili samodršci, nisu imali neograničenu vlast nad crnogorskim državljanima. Ali su Petar I. i Petar II. odlučno započeli državotvorni proces razgradnje naslijeđenog tipa vladavine. U ratnim uvjetima oni još ni izdaleka nisu imali političku moć da ukinu taj tip vladavine. Uspješno su ga započeli potiskivati izgrađujući središnju vlast, monopoli političke sile, kult zakona. Tek započeli. Taj se modernizacijski proces događao u naslijeđenome institucionalnom okviru “teokratsko-republikanske” vladavine. Odvijao se uspješno, samo zahvaljujući posve iznimnom državničkom umijeću, duhovnom autoritetu i ratničkoj smionosti velikih vladika, utemeljitelja crnogorske nacije i njezina duhovnog identiteta. Samo je njihova kolosalna politička statura, na osnovi njihovih *osobnih najviših svojstava*, mogla uspješno započeti s postupnim prevladavanjem republikanskog duha starih Crnogoraca. Da ih, premda jednaki s njima, *ničim prisiljeni priznaju za svoje Gospodare*. Pa ipak, Petar I. i Petar II. još nisu mogli biti samodršci, njihova volja još nije mogla biti zakon – bili su duhovno-svjetovalni poglavari samosvjernih crnogorskih građana, s kojima su zajedno, kao i njihovi pređi, odlučivali na znamenitim Opšternogorskim i glavarskim zborovima. Nevjerojatna je državnička veličina Petra II. da je shvatio kako se povijesno anakroni oblik vladavine može prevladati tek ako se istodobno ukinu obje njegove sastavnice – i teokratska i republikanska. Dakle, da se mora ukinuti vladikar i uspostaviti svjetovna (apsolutna) vlast, da bi se mogao ukinuti republikanski element ekstremnoga političkog individualizma. Tek je prvi crnogorski svjetovni vladar, knjaz Danilo, bio prvi samodržac, jer je apolutistički sveo instituciju Opšternogorskog zbora na savjetodavno tijelo. Ali je nije ukinuo; to će učiniti tek knjaz Nikola (posljednji zbor je sazvaio 1879.). U Nikolino doba njegova je volja bila zakon, on je bio samodržac, vrijeme samodržavlja poklapa se u osnovi s njegovom vladavinom.

Drugo, vrijeme samodržavlja mu je, Knjazu Gospodaru, bilo "i lijepo i slavno", jer je to vrijeme njegove ničim pravno ograničene vladavine. U tome gotovo prostodušnom priznanju očituje se autokratska narav crnogorskog samodrška, psihološki dokaz da je on uspio u svom pothvatu. Pritom on dijelom "zaobilazi istinu", a dijelom zavarava i sebe i druge. Ne odgovara istini da na ustavno ograničavanje njegove apsolutne vlasti "niko u mojoj zemlji nije ni pomišljao" (oni koji su na to samo pomišljali proveli su se kao i u svakom apsolutističkom režimu). Zavarava se, svijetli knjaz, riječima da "*samodržavlje nije bilo nikom teško*" (osim Njemu samome "zbog njegove preogromne odgovornosti"). Zar je knjaz Gospodar doista mogao misliti da je posve ukrotio Crnogorce da im i sama ideja Opštercnogorskog zbora postane strana?

A kad bi, recimo, knjaz i bio u pravu, kako je mogao vjerovati da će od takvog ljudskog materijala, koji je samo za pedeset godina posve izgubio republikansku slobodarsku dušu, ponovno, s pomoću ustava, moći izgraditi istinske građane u demokratskome parlamentarnom ambijentu?

Možda stoga i nije slučajno da je upravo knjaz/kralj Nikola ostao najspornijim vladarskim likom u velikoj dinastiji Petrovića. Ovisno o kutu promatranja i vrednovanja: jesu li o njemu sudili kao republikanci ili kao državljani. U njemu su, čini se, Crnogorci prepoznavali sami sebe, i u najboljem i u najlošijem svjetlu.

Pouka je ove jedinstvene crnogorske političke povijesti paradoksalna: crnogorski građani ne grade svoju političku subjektivnost nužno u suglasju s (vlastitom) državom. Jer Crnogorci su i prije države (moderne) bili ono što po državi (demokratskoj) na njezinu najvišem stupnju tek trebaju i mogu biti! Uspomena na herojske republikanske dane, na znamenita narodna zborovanja građana-vitezova, baca tešku sjenu na samu državu, kao instrument normalizacije i pacifikacije političkoga i društvenog života.

Povijest se zlokobno poigrala sudbinom crnogorske moderne države i njezinih građana. Tzv. "Velika Podgorička skupština" 1918., kao farsični eho slavni republikanski dana Opštercnogorskog zbora, zamutila je pamet crnogorskim građanima da u jednom neponovljivom momentu pomisle kako mogu suvereno dokinuti vlastitu državu!

U tome nisu mogli trajno uspjati. "Ludilo ne tvori pravo" (Rousseau), jedan demos nema suvereno pravo ukinuti sebe samoga. Ustavna konstrukcija države Crne Gore bila je prečvrsta da bi se mogla za svagda dokinuti povijesnim reminiscencijama. Ona je mogla biti srušena samo golim političkim nasiljem i ideološkim manipulacijama. Impresivna je moć prava, prava nacionalne države na opstojnost – nikakvo ga nasilje ne može trajno dokinuti i skinuti s povijesnoga dnevnog reda.

Dok analizu tzv. Procesu izgradnje države u ovoj monografskoj studiji držim uzornom i po strogim kriterijima, dotle se u analizi i razumijevanju tzv. Procesu izgradnje nacije pojavljuju i stanoviti problemi. Glavna linija argumentacije kojom se pokazuje moderno oblikovanje crnogorskoga nacionalnog individualiteta, nije uvijek dovoljno uvjerljiva i primjerena složenosti toga procesa. Razumijevanje toga procesa i jest iznimno teško, napose zato što zahtijeva i komparativnu analizu srpskoga (a i šire južnoslavenskoga) procesa oblikovanja nacionalnih individualiteta. K tome, u teorijskom komparativnom ključu izgradnje nacije barem na europskom prostoru. Da je taj okvir uvažen, analiza crnogorskoga "srpstva" i srpskoga nacionalnog programa bila bi drukčije osvijetljena. Primjer, Njegoševo srpstvo ili "srbovanje" (str. 84 i dalje), kao element nesvodljivoga crnogorskoga nacionalnog individualiteta, nužna je konzekvencija tadašnje dominantne teorije nacije kao jezične zajednice (koju su usvajali svi najveći umni ljudi i ovih prostora u XIX. stoljeću). Po mom sudu, napomena o čitanju i razumijevanju Njegoša i njegova "srpstva",

ne uklapa se posve logično u strukturu izlaganja. Ona ne uspijeva uvjerljivo dokučiti svu višedimenzionalnost Njegoševa poimanja i doživljavanja srpstva. Boreći se, s punim pravom, protiv plitkih, jednostranih i tendencioznih čitanja i instrumentalizacije Njegoševih stihova za ideološke podvale i manipulacije, autor nije, niti je mogao osvijetliti sve konotacije njegoševskoga srpstva.

I kad je o *Načertaniju* riječ, kritičko bi vrednovanje moralo biti znatno pažljivije i kompleksnije, a ne svoditi se na puku besprizivnu osudu (91-94). Ono je prije svega program spašavanja samog opstojanja Srbije i srpskoga naroda, u sklopu preuređenja otomanskog carstva, u ekvidistanciji spram Rusije i Austro-ugarske. U bitnoj razlici spram protuotomanske strategijske orijentacije i politike države Crne Gore, u osloncu na rusko carstvo. Kao razlika između dviju pijemontskih država, koje nude različite strategije oslobađanja južnih slavenskih naroda. Otud taj dojam da je riječ o “braći-neprijateljima”, kako bi rekli Francuzi.

Valja upozoriti i na dvije očite manjkavosti ove studije.

Prva se očituje u obradi povijesnoga razdoblja nakon ukidanja crnogorske države. Već i samim opsegom, posljednji dijelovi knjige (dijelovi IX.-XI.) zapravo su publicistički dodatak prethodnim izvornim znanstvenim istraživanjima. Tako dijelovi X. i XI., koji obuhvaćaju razdoblje od 1941. do danas imaju samo 5,5 stranica! Bilo bi mnogo primjerenije da su ti dijelovi uneseni u neku vrst pogovora, ako je autoru toliko bilo stalo do toga da knjigu ne završi baš s ukidanjem crnogorske moderne države i kalvarijom Crne Gore, nakon tzv. Podgoričke skupštine.

Drugi se nedostatak knjige očituje u tome što proces “stvaranja, razvoja i iskušenja” crnogorske države nije dovoljno sagledan i izložen u sklopu pouzdanih regionalnih i europskih tokova, poglavito velikih povijesti Otomanskoga Carstva.

U sadržajnom smislu, to je i najveći nedostatak ove studije.

Rečeni nedostaci nipošto ne umanjuju velike osnovne vrijednosti ove studije. Ona zaslužuje i pobuđuje daljnja kritička propitivanja i sustavna istraživanja. Sudeći o njoj kao politolog, uvjeren sam da je teško precijeniti koliko ona može biti spoznajno poticajna za (ponajprije crnogorsku, ali ne samo nju) znanstvenu zajednicu, za historiografiju posebice. I barem informativna za hrvatsku širu javnost u nas, koja o crnogorskoj državotvornoj tradiciji ima samo površna i nepouzdana znanja. Ova se knjiga stoga se pravom može ocijeniti kao autentična intelektualna najava i simbolička potpora obilježavanju godine kad je crnogorski demos, najzad, ponovno zadobio svoju političku dušu.

Dragutin Lalović

Prikaz

Diego Valades (ur.)

Conversaciones Academicas con Peter Häberle

Instituto de Investigaciones
Juridicas, serie Estudios juridicos
Num 87, Universidad Nacional
Autonoma de Mexico, 2006., 204 str.

Urednik Diego Valades, ugledni teoretičar ustavnoga prava s Universidad Nacional Autonoma de Mexico, odabrao je osam intervjuja koje je prof. Häberle vodio zadnjih desetak godina sa znanstvenicima različitih nacionalnosti. U intervjuima prof. Häberle je objašnjavao podrijetlo svojih teza, odnose s drugim teoretičarima ustavnoga prava, svoju bazu, dominantne preokupacije i evoluciju vlastitog mišljenja. Urednik smatra

da je zbornik akademskih razgovora vrlo koristan, kako za one koji su upoznati s Häberleovim djelom, tako i za one koji ga tek počinju proučavati. Intervjui koji su vođeni sa znanstvenicima sa španjolsko-govornog područja već su prije bili objavljeni, dok se ostali akademski razgovori po prvi put objavljuju na španjolskom. Zbornik akademskih razgovora sadržava niz informacija i originalnu analizu, dok su, po mišljenju urednika, neki problemi ostali otvorenima za nove buduće refleksije.

Cesar Landa profesor ustavnoga prava na Pontificia Universidad Católica del Peru i direktor peruanskog časopisa *Pensamiento Constitucional* zastupljen je s dva intervjua. Prvi, *El rol de los tribunales constitucionales ante los desafíos contemporáneos* vođen je s prof. Häberleom tijekom Landina studijskoga boravka na Sveučilištu Bayreuth 1995. godine. Intervju je bio 1996. objavljen u časopisu *Pensamiento Constitucional*. Landa postavlja pitanja na koji se način ustavni sudovi mogu suočavati sa suvremenim izazovima, petoj metodi interpretacije ustava, a najviše ga zanima Häberleovo mišljenje o stanju u Peruu koji ima mješoviti sustav kontrole ustavnosti – apstraktnu kontrolu Ustavnoga suda i konkretnu, vezanu uz redovno sudstvo. Tko bi trebao biti vrhovni tumač ustava u slučajevima kontradiktornih stavova? Häberle smatra da postoje različite tradicije, ali da bi u svakom slučaju Ustavni sud trebao biti posljednja instancija i vrhovni tumač ustava. Landa je zamolio Häberlea da ponudi neke preporuke peruanskim kolegama i sucima peruanskoga Ustavnog suda glede jačanja ustavne svijesti građana, no Häberle nije poslao nikakav naputak. Zaželio je da se Peru u skorijoj budućnosti pretvori u dinamičnog partnera u dijalogu o temeljnim pravima u Latinskoj Americi, te je izrazio nadu da će Ustavni sud postići prestiž i autoritet, te se afirmirati unutar struktura funkcioniranja ustava.

Drugi Landin intervju “*Reforma de la enseñanza del derecho constitucional*”

vođen 1998. u Bayreuthu također je objavljen u časopisu *Pensamiento Constitucional* (1999). Posvećen je problemu reforme nastave ustavnoga prava. Pitanja kako studirati ustavno pravo – unutar javnoga prava ili kao zaseban kolegij, čemu posvetiti najviše pozornosti – povijesti, filozofiji, politici ili logici, samo su neka pitanja na koje je odgovorio prof. Häberle.

Intervju Francisca Balaguera Callejona, *Un jurista europeo nacido en Alemania* bio je 1997. objavljen u *Anuario de Derecho Constitucional y Parlamentario*, Asamblea Regional de Murcia-Universidad de Murcia. Francisco Balaguer Callejon sveučilišni je profesor ustavnoga prava Universidad de Granada, dok je Jean Monnet profesor europskoga ustavnoga prava. *Europski pravnik (jurist) rođen u Njemačkoj* najdulji je intervju (53 stranice) ovog zbornika i sastoji se od nekoliko skupina pitanja. Prva skupina pitanja na koja Häberle odgovara vezana su uz njegove studentske dane, odnose s profesorom K. Hesseom, razlozima zbog kojih se posvetio akademskoj karijeri i istraživanju, zašto odbija iz teorije prijeći u praksu i prihvatiti neku od dužnosti koje mu nude. Drugi niz pitanja vezan je uz Häberleovo mišljenje o djelima i tezama R. Smenda, H. Hellera, Kelsena, C. Schmitta i dakako njegova učitelja K. Hessea. U trećoj skupini pitanja su vezana uz pravo – pitanje ujedinjenja Njemačke, o koncepciji temeljnih prava, zaštiti prava grupa itd. U četvrtom bloku, Callejon postavlja pitanja vezana uz metodologiju i Häberleovu petu metodu tumačenja prava, odnos između ustavnoga zakona i kulturnoga konteksta i koncepciju pluralističkog ustava. Zadnji blok pitanja vezan je uz Europsku Uniju i koncept “ustavnoga zakona europske zajednice”.

Intervju Paola Ridola, profesora ustavnoga prava Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Rimu “*La Sapienza*” vođen je u Rimu 1999. Pitanje konstitucionalizacije Europske Unije, tj. ustava EU-a, unutar kojih ograničenja je moguće raz-

viti teoriju europskog ustava i kakvu će ulogu pritom imati teorija kulture, neka su od najzanimljivijih Ridolinih pitanja. U intervjuu možemo doznati Häberleovo mišljenje o tome koju bi ulogu mogli imati instrumenti izravne demokracije na europskoj razini i što misli o ideji “Euro-pe regija”.

Intervju Japanca H. Kurikija s Häberleom vođen je u jesen 2000. i prije je objavljen u japanskom časopisu posvećenom njemačkom ustavnom pravu. Kuriki je po uzoru na Nietzschea, koji je govorio da se o nekoj osobi može sve doznati na temelju triju anegdota, zamolio Häberlea da ispriča tri anegdote vezane uz Njemački federalni ustav, no Häberle se sjetio samo dvije. Zašto su se ustavni sudovi u Njemačkoj i Austriji tako pozitivno razvili? Koje bi zadaće trebao ispuniti Federalni ustav Njemačke u 21 stoljeću? Kakvo je Häberleovo mišljenje o odabiru sudaca Njemačkoga federalnog ustavnog suda? Razlikovanje modela američkog i njemačkog ustava, koje su, po Häberleu, prednosti, a koji nedostaci obaju modela, neka su od Kurikijinih pitanja na koje je Häberle iscrpno odgovorio.

Slijedi intervju prof. dr. Zvonka Posavca, uvaženog profesora Fakulteta političkih znanosti, koji je s prof. Häberleom razgovarao 2000. godine u Bayreuthu, a ne u Zagrebu kako stoji u zborniku. Razgovor je objavljen 2002. u Dodatcima hrvatskom izdanju Häberleove “*Ustavne države*” nakladnika Politička kultura. Kako nam je sadržaj intervjuja poznat, nećemo ga ovom prigodom analizirati. Međutim, želimo naglasiti kako služi na čast Hrvatskoj, Fakultetu političkih znanosti i prof. Posavcu, što je njegov intervju uvršten u zbornik radova *Akademski razgovori s Peterom Häberleom*. Prof. dr. Posavec našao se u društvu eminentnih svjetskih poznavatelja Häberleova djela, a prijevodom intervjuja na španjolski jezik prof. Posevec postat će poznat i akademskoj javnosti španjolskoga govornog područja.

Intervju Héctora Fix-Fierra i urednika zbornika Diega Valadesa vođen je prigodom Häberleova posjeta Meksiku početkom 2003. godine. Pitanja su uglavnom vezana uz Meksiko – o dojmovima o meksičkoj kulturi, strukturama meksičkog ustava koje bi trebalo reformirati, o mogućnosti stvaranja ustavne kulture zajedničke cijeloj Americi, ideji *jurista comun americano*, pitanju tržišta i tržišne ekonomije, NAFTA-e te o konceptu “tržišta kao kulture”.

Posljednji je intervju Héctora Lópeza Bofilla, sveučilišnog profesora ustavnoga prava iz Barcelone (Universidad Pompeu Fabra), pod naslovom “*Poesia y Derecho Constitucional*”. Pitanja vezana uz poeziju i ustavno pravo, odnos između literarnih i pravničkih tekstova i može li poezija biti sredstvo interpretiranja ustavnih koncepata, samo su neke teme o kojima su Bofill i Häberle raspravljali.

I što na kraju zaključiti? Da se slažemo s urednikom Valadesom da je zbornik intervjuja *Conversaciones Academicas con Peter Häberle* promišljeni, oštrouman i eruditski pogled na konstitucionalnu teoriju našeg vremena. No, treba dodati da zbog ograničavajućeg faktora – španjolskoga jezika – na žalost, neće imati širok čitatelja. U svakom slučaju, svi oni kojima zbornik dođe u ruke, služe li se španjolskim jezikom ili ne, moći će procijeniti u kakvom se uvaženom društvu nalazi “naš” profesor Posavec. Zaključak: Dobar glas daleko se čuje – u ovom slučaju sve do Meksika!

Lidija Kos-Stanišić

Prikaz

Georges-Henri Soutou

Nesiguran savez: francusko-njemački političko-strateški odnosi od 1954. do 1996.

Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2006., 348 str.

Začetkom današnje Europske Unije smatra se Europska zajednica za ugljen i čelik (ECSC), koja je osnovana 1952., a ugašena 2002. godine. Njezini su tvorci bili Jean Monnet i francuski ministar vanjskih poslova Robert Schuman. Nakon Drugoga svjetskog rata, trećega velikog francusko-njemačkog vojnog sukoba u razdoblju od sedamdesetak godina, pojavilo se pitanje kako spriječiti daljnje ratove i neprijateljstva Francuske i Njemačke i ostvariti njihovo pomirenje. Osnivanje ECSC-a rezultat je plemenitih Schumanovih i Monnetovih želja za francusko-njemačkim pomirenjem i postizanjem trajnog mira, ali, kako Soutouova knjiga pokazuje, i kao želja francuskih političkih i vojnih krugova za kontroliranjem poslijeratne Njemačke i stvaranjem francuske premoći nad njom. Sve kasnije integracije i savezi u koje su bile uključene te dvije zemlje trebale su poslužiti ostvarenju te kontrole i oslobađanju zapadnoeuropskih zemalja od američke ovisnosti. Ta je namjera bila osobito izražena za vrijeme De Gaulleove vladavine kad su stvorene francuske nuklearne snage, a Francuska istupila iz vojnog krila NATO-a. Vanjska politika, koju je vodio Charles de Gaulle, nastojala je Francusku osloboditi američke "hegemonije" unutar NATO-a i stvoriti europsku političku, vojnu i ekonomsku uniju pod francuskim vodstvom koja bi oslobodila Europu angloameričke sigurnosne ovisnosti. Događaji među zapadnim saveznicima pedesetih i šezdesetih godina 20.

stoljeća pokazuju kako njihovi savezi, u koje su bili uključeni, nisu bili homogena udruženja država, nego je njihov nastanak i kasniji opstanak bio uvjetovan sovjetskom opasnošću koja je prijetila s istoka. Strah od novoga rata u Europi, koji bi se vodio između ideoloških neprijatelja, navodio je zapadne zemlje na međusobnu suradnju, ali su razlike u političkim stajalištima među njima bile uzrokom i njihova mimoilaženja i teškoća u postizanju konsenzusa. Soutouova knjiga *Nesiguran savez* analizira francusko-njemačke odnose tijekom više od četrdeset godina. Sastoji se od dvanaest poglavlja, epiloga, tri dodatka i kronologije. Više od polovine knjige odnosi se na prvih desetak godina tog razdoblja, dok se ostatak odnosi na preostalih tridesetak godina.

Francuske vlasti su još 1944. godine počele stvarati planove o poslijeratnom uređenju odnosa s Njemačkom. Cilj je bio poraženu Njemačku pretvoriti u labavu konfederaciju nekoliko manjih njemačkih država i staviti ih pod francusku kontrolu. Njemačka je nakon poraza pretvorena u četiri okupacijske zone, od kojih su jednu kontrolirali Francuzi. Tri zapadne zone ujedinjuju se i 1949. je proglašena Savezna Republika Njemačka (BRD), a nedugo potom i Njemačka Demokratska Republika (DDR), koja je obuhvaćala sovjetsku okupacijsku zonu. Jedinstvena njemačka država nije ostvarena i tome će cilju zapadnonjemački političari težiti sve do njegova ostvarenja 1990. godine. Francuska je odustala od svojih ideja iz 1944. o rastakanju njemačkog teritorija na manje države, ali je Saarska oblast bila predmetom njihovih interesa sve do pedesetih godina, kad je ipak priključena Zapadnoj Njemačkoj. Schumanova i Monnetova ideja o ekonomskoj integraciji ostvarena je 23. srpnja 1952., kad je osnovan ECSC, ali za francusku politiku to nije bilo dovoljno. Vlasti Četvrte Republike htjele su SR Njemačku vezati uz Francusku i na vojnom planu. Nuklearno oružje, koje su dotad imali SAD, SSSR i Ujedinjeno Kraljevstvo (koje ga je dobilo od SAD-

a), željele su i Francuska, SR Njemačka i Italija. Nijedna strana nije namjeravala to oružje dati Njemačkoj, niti joj dopustiti da ga samostalno posjeduje, ali su Francuzi bili zainteresirani za to da Njemačka sudjeluje u njegovoj proizvodnji finansijskim doprinosom i znanstvenom suradnjom. Kancelar Adenauer, koji je bio zainteresiran za to, pristao je 1954. da se ono neće proizvoditi na njemačkom teritoriju, ali se nije odrekao njegova posjedovanja. Čak su i taj pristanak njemački političari kasnije tumačili uz uvjet *rebus sic stantibus*. Sljedeće godine Zapadna Njemačka ulazi u NATO, a kao odgovor na to Sovjetski Savez, zajedno s istočnoeuropskim zemljama, stvara Varšavski pakt. Glavna prijetnja od koje su strahovali Francuzi i Nijemci bio je sovjetski napad na Zapadnu Europu. Njemačka bi u njemu bila na prvoj crti te, zbog nadmoći sovjetskoga konvencionalnog naoružanja u odnosu na zapadno, Adenauer, njegov ministar obrane Strauss i ostali njemački političari smatrali su da je posjedovanje nuklearnog oružja imperativ kako bi se spriječilo sovjetsko osvajanje. Planovi o njegovoj taktičkoj i strateškoj upotrebi bili su predmetom spora između zapadnih saveznika. Odbijanje Amerikana da nuklearne tajne podijele s Francuskom i SR Njemačkom izazivalo je kod Francuza nezadovoljstvo pa su i dalje nastojali ostvariti proizvodnju izotopa i nuklearnog oružja uz njemačku finansijsku i znanstvenu pomoć. Oružje koje bi se tako proizvelo ostajalo bi na francuskom teritoriju pa bi SR Njemačka imala pravo na njegovu upotrebu samo uz francusku suglasnost. Suradnja bi se proširila i na proizvodnju konvencionalnog naoružanja, ponajprije srednjih tenkova, ratnih zrakoplova i raketa. Nijemci su, s druge strane, morali paziti i na reakcije Washingtona i nisu htjeli spremiti veze s njim, niti ih na bilo koji način dovoditi u pitanje. Američka vojna prisutnost u Europi bila je potrebna radi odvratanja sovjetske opasnosti te su i Pariz i Bonn strahovali da će se Amerikanci jednoga dana povući iz Europe i ostaviti je izloženu sovjetskoj prijetnji. Francusko stalno inzistiranje na nuklearnom oružju bilo je poticano upra-

vo tom bojazni od odvajanja Angloamerikanaca od ostatka Europe te njihovim odbijanjem njezine obrane u slučaju sovjetskog napada.

Dolaskom Charlesa de Gaullea na čelo Francuske te stvaranjem Pete Republike, francusku vanjsku politiku počinje voditi njezin novi predsjednik. Namjera generala De Gaullea je stvaranje europske političke unije koja ne bi bila nadnacionalni savez niti integracija, nego konfederacija država koja bi počivala na savezu Francuske i Njemačke. Takva Europa ne bi bila ovisna o SAD-u i vodila bi “zajedničku politiku” u međunarodnim odnosima. Reforma NATO-a omogućit će Francuskoj približavanje SSSR-u, za koji je De Gaulle vjerovao da će napustiti svoju ideologiju. On nastavlja politiku svojih prethodnika u odnosima sa SR Njemačkom te i dalje želi postići ostvarenje francusko-njemačke vojne suradnje kako bi se smanjila sigurnosna ovisnost o Americi. Pravo veta na upotrebu nuklearnog oružja imao je američki predsjednik, što stvara bojazan kod Francuza i Nijemaca da se ono neće upotrijebiti u pravo vrijeme, ili da će se njegova upotreba ograničiti na dvije Europe (Istočnu i Zapadnu), ali ne i proširiti na sovjetski teritorij. Nijemci nisu bili zadovoljni ni francuskim planovima o obrani nacionalnog teritorija po kojima bi se borba sa sovjetskim snagama ograničila na obranu francuskog teritorija, dok bi Zapadna Njemačka bila pregažena. Slični su planovi, po kojima bi se sovjetskim snagama prepustio dio njemačkog teritorija, postojali i u NATO-u. Adenauer ipak nije htio izgubiti savez s Amerikancima pa su njemački politički krugovi bili podijeljeni između jače suradnje s Parizom ili s Washingtonom. Početkom 1963. u Parizu je potpisan Elizejski sporazum o francusko-njemačkoj političkoj suradnji u vanjskoj i obrambenoj politici, te u području obrazovanja. Prema odredbama Sporazuma, francuska i njemačka “vlada će se savjetovati prije svake odluke o svim važnim pitanjima vanjske politike” (294). Na području obrane dvije su se zemlje obvezale približiti svoje doktrine,

ostvarivati suradnju među vojnim osobljem te raditi na zajedničkom razvijanju i proizvodnji naoružanja. De Gaulle je i dalje želio reformu NATO-a po kojoj bi se zadržao savez, ali ne i integracija. Početkom 1966. Francuska je izišla iz integriranog zapovjedništva NATO-a, ali je ostala njegovom članicom. Francuski je predsjednik tako htio potaknuti reformu tog saveza, no do toga nije došlo. Umjesto toga porasla je važnost SR Njemačke u njemu, a stvorili su se i problemi o sudjelovanju Francuske u zajedničkoj obrani od napada s istoka. Osim razlika koje su postojale na području obrane, krajem šezdesetih počinje se sve više osjećati i razlika u ekonomskoj snazi dviju zemalja. SR Njemačka je još 1955. pretekla Francusku u ostvarenom bruto nacionalnom proizvodu, ali je krajem sljedećega desetljeća razlika u ekonomskoj snazi dviju zemalja počela postajati sve veća. Dva događaja iz 1969. snažno su obilježila francusku i njemačku politiku. Te godine, nakon neuspjeha na referendumu, De Gaulle je podnio ostavku, a na parlamentarnim izborima u SR Njemačkoj pobjeđuje SPD i Willy Brandt postaje kancelarom. Brandt je počeo voditi *Ostpolitik* kojom se nastojao približiti Istočnoj Njemačkoj, istočnoeuropskim zemljama i SSSR-u.

Novi francuski predsjednik Georges Pompidou podržavao je *Ostpolitik*, čak je i nagovarao čelnike njemačkoga CDU-a da glasuju u parlamentu za međunarodne sporazume koji su proistekli iz *Ostpolitik*. Francuski se interes za tom politikom očitovao u želji za normalizacijom odnosa između Zapadne Njemačke i SSSR-a. Interes Bonna za njom bio je više od toga. Njome se priznalo faktično postojanje DR Njemačke, ali dugoročno se nije odustajalo od ujedinjenja. Soutou smatra da je Pompidouova potpora postojala zbog mišljenja da će se njome zapravo otežati njemačko ujedinjenje jer će ojačati dotadašnji *status quo*. S druge strane, bojao se da će doći do njemačko-sovjetskoga dogovora te da će ujedinjena Njemačka postati neutralna i posjedovati nuklearno oružje. Nijemci su nastojali

Francusku više privezati za NATO kako bi bila angažirana oko "strategije prve crte", odnosno kako bi izravno sudjelovala u obrani Njemačke u slučaju sovjetskog napada. Između NATO-a i Pariza postignut je sporazum o sudjelovanju francuske I. armije i francuskih postrojbi stacioniranih u SR Njemačkoj u toj obrani, ali te francuske divizije u Njemačkoj nisu bile integrirane u NATO, što je Nijemcima predstavljalo problem. Bili su nezadovoljni i francuskim raketama Pluton opremljenim nuklearnim bojevim glavama i dometa 130 km. Njihova je upotreba na njemačkom teritoriju zabranjivala Bonn pa su njemački čelnici tražili od Francuza da se o njihovoj upotrebi konzultiraju s njima. Za Pariz je to bilo neprihvatljivo jer su Francuzi željeli potpunu neovisnost odlučivanja u pogledu nuklearnog naoružanja. Stvaranje nekoga novog europskog sigurnosnog sustava koji bi počivao na njemačko-sovjetskoj osnovi ili stvaranje nekoga američko-sovjetskoga kondominija također im nije odgovaralo. Nijemcima, naprotiv, nije odgovaralo zadržavanje *status quo* u Europi pa su zbog toga bili protiv nadolazeće Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji (KESS). Veće su značenje pridavali pregovorima o uravnoteženom smanjivanju snaga u Europi (MBFR). Sovjeti i Francuzi su bili za priznanje nepromjenjivosti granica u Europi, što je KESS kasnije i prihvatio.

Francuski predsjednik Pompidou umire 1974. godine, a na predsjedničkim izborima pobjeđuje Valéry Giscard d'Estaing. Iste se godine i u SR Njemačkoj zbiva promjena na čelu izvršne vlasti. Zbog afere Guillaume, Willy Brandt podnosi ostavku, a novim kancelarom postaje Helmut Schmidt. Sovjetske rakete SS-20, opremljene nuklearnim glavama koje su mogle pogadati ciljeve u Zapadnoj Europi, bile su nova prijetnja s istoka. NATO je kasnije Sovjetima predložio ili povlačenje tih raketa ili će, ako to odbiju, Amerikanci u Europi instalirati svoje rakete Pershing II i krstareće rakete koje mogu gadati sovjetski teritorij. Na Zapadu je u to vrijeme jačalo antinukle-

arno raspoloženje u javnosti, pogotovo nakon nesreće u nuklearnoj elektrani Otok tri milje. Strah od nuklearnog oružja jačao je i zbog odluke američke administracije, u vrijeme vladavine predsjednika Cartera, o opremanju svojih snaga u Europi neutronskim bombama. Nuklearno oružje više nije imalo stratešku ulogu u odnosu prema SSSR-u, nego je shvaćano kao sredstvo masovnog uništenja, što je bio problem i Schmidtu i Giscard d'Estaingu. U drugoj polovini sedamdesetih d'Estaingove su inicijative dovele do stvaranja Europskog vijeća, izravnih izbora za Europski parlament, stvaranja europskoga monetarnog sustava te sastanaka skupine industrijski najrazvijenijih zemalja svijeta, iz koje će kasnije nastati G7, odnosno primanjem Rusije u članstvo, G8. Početkom osamdesetih Giscard d'Estaing gubi predsjedničke izbore od socijalista François Mitterranda, a u SR Njemačkoj se raspada koalicija stranaka SPD-a i FDP-a te novim kancelarom postaje demokršćanin Helmut Kohl. Reaganovim dolaskom na vlast zaoštava se američka politika prema SSSR-u te ponovno počinje hladni rat. U njemu SSSR ne uspijeva održati korak sa Sjedinjenim Američkim Državama te s dolaskom Mihaila Gorbačova na vlast ponovno započinje popuštanje napetosti između Istoka i Zapada. Nakon što su demokratske promjene 1989. počele u Poljskoj, ubrzo i ostale istočnoeuropske zemlje započinju s demokratizacijom. Padom Berlinskoga zida i starih

elita istočnonjemačkih komunističkih vlasti na čelu s Honeckerom, ujedinjenje Njemačke postaje izglednijim nego prije. U razgovorima sa zapadnonjemačkim čelnicima, Moskva predlaže konfederaciju dviju njemačkih država, ali Kohl (uz američku potporu) to odbija i želi potpuno ujedinjenje. Predsjednik Mitterrand se nadao da će taj proces trajati godinama, ali on je završen već 3. listopada 1990. kad je istočnonjemački parlament prihvatio Temeljni zakon SR Njemačke. Nestankom SSSR-a krajem sljedeće godine nestala je i sovjetska opasnost s istoka te se više nije moglo govoriti o bipolarnosti svijeta. Francuzi su najavili da će povući svoje snage iz Njemačke do 1994., a s dolaskom Jacquesa Chiraca na vlast 1995. počeli su se ponovno približavati NATO-u.

Odnosi Njemačke i Francuske promijenili su se u 50 godina od završetka Drugoga svjetskog rata, ali obje zemlje mogu biti njima zadovoljne. Njemačka je ostvarila svoj cilj o ujedinjenju, a Francuska se, opet, u novim okolnostima ne mora bojati takve ujedinjene Njemačke niti strahovati za svoju sigurnost. Umjesto uzajamnog nepovjerenja, te dvije zemlje zajedno mogu znatno utjecati na daljnje širenje Europske Unije i stvaranje ujedinjene Europe od Atlantika do Urala.

Davor Boban